

שומר הזכרון

רוני כצנלסון, יצא להנציח במצלמתו את שואת יהודי ברית המועצות שהושטקה במשך עשורים, ואז גילה שמדובר בפרויקט חייו. הערב יוקרן הסרט הראשון בסדרה

פורסם ב: 15/4/15 10:37 | מאת: גיל ח' עמית (צילומים רוני כצנלסון) | [אנשים](#), [חדשות](#)

את רוני כצנלסון פגשתי בביתו. חדר העבודה שלו מלא בפוסטרים לסרטים שצילם, ובפסנתר שהגישה אליו חסומה על ידי ארגזים. כצנלסון (58), נשוי ואב לשני ילדים, עוסק בצילום סרטים מאז סיים את לימודי הקולנוע "מולדתי בחיפה, גמרתי את הלימודים בבית צבי ב-1980, ומאז אני בקולנוע. התחלתי בתחום העלילתי ובשלב מסוים עברתי לדוקו". חוץ מזה הוא גם מלמד קולנוע במכללת ספיר ובאוניברסיטת תל אביב. "חייתי תקופה בצרפת ועבדתי שם כשמונה שנים. שם התוודעתי לקולנוע התיעודי יותר לעומק, והוא ריתק אותי" הוא אומר.

כצנלסון. "אנחנו מתעקשים לצלם את העדים, את הניצולים וההיסטוריונים אך ורק במקומות שבהם זה קרה ובתאריך שזה קרה"

ברזומה שלו תמצאו צילום של סרטים רבים בהם: "בנקוק בחרין - עבודה למכירה" של עמוס גיתאי, "זכור - עבדי הזיכרון" של אייל סיוון, "סוררת" ו"מקודשת" של ענת צוריה, "קרוע" ו"הסוד" של רונית קרצנר, "פנטאסטיש" ו"חלון לירושלים" של עפרה שראל קורן (תושבת רעות) ועוד. בשנים האחרונות ובאלה שעוד יבואו, הוא עמל על צילומי פרויקט קולנועי מהגדולים שנעשו בעולם, לתיעוד שואת יהודי ברית המועצות.

השואה שנבלעה

הסרט הראשון (כחלק מ-7 סרטים) שצילם כצנלסון בסדרה המתעדת את שואת יהודי ברית המועצות, נקרא "שומרי הזיכרון", והוא יוקרן בערב יום השואה (15.4) בערוץ 8.

"פרויקט של כמה שנים. עם חשיבות היסטורית עצומה"

שואת יהודי אירופה תועדה באינספור סרטים תיעודיים ועלילתיים, ספרים וכן הלאה, אולם שואת ברית המועצות מוכרת פחות. "אחרי המלחמה סגרה ברה"מ את הגבולות ולא נתנה לאינפורמציה לצאת ולהיכנס". מסביר כצנלסון. "הכל היה בארכיונים שלא ניתן היה לגשת עליהם. הם לא רצו להוציא אותם כי לא היו מעוניינים ששואת יהודי ברה"מ תהיה נושא נפרד. הם רצו שהיא תצוין כחלק מהמאבק הלאומי של ברה"מ נגד הנאצים והניצחון. כל נושא שואת יהודי ברה"מ נבלע. זה בא לידי ביטוי אפילו במצבות, עד לפני 10 שנים היו מצבות כלליות ולא מצבות נפרדות ליהודים. הגרמנים כן עשו את ההפרדה, אבל הרוסים די השתיקו וניסו לטשטש. סיבה נוספת היא שבניגוד למה שקרה במרכז ומערב אירופה שם היה קצת תיעוד ואפילו תמונות וסרטים, הגרמנים עצמם עשו רשימות של היהודים, בשואת יהודי ברה"מ לא היו מחנות ריכוז. שם הייתה שיטה אחרת, שיטת בורות. כל ברה"מ מלאה בורות שאליהם הביאו מאסות של יהודים וירו בהם ישר לתוך הבורות. שם לא היה תיעוד."

איך חוקרים תחום שהושקת במשך כל כך הרבה עשורים?

"בלי תחקיר כל הפרויקט לא יכול היה להתקיים. במיוחד כשאנחנו מדברים על תקופת אחרוני העדים. המצב עד כדי כך חמור שעד שאנחנו עולים על שמות העדים, ומגיעים לצאת לצלם אותם, הם כבר לא בחיים. זו ממש הדקה ה-91 לתפוס את האחרונים שהיו שם. כולם היו ילדים. קשה מאוד למצוא היום אנשים מבוגרים שזוכרים מה שהיה. אנחנו נעזרים בתחקירנים והיסטוריונים שבמסגרת עבודתם מוצאים את המקומות והאנשים. הקושי כאן הוא כפול כי מבחינה קולנועית הסרט הזה שונה מסרטי שואה אחרים. יש בסרט קו וסגנון מאוד מוגדר. אנחנו מתעקשים לצלם את העדים, את הניצולים וההיסטוריונים אך ורק במקומות שבהם זה קרה ובתאריך שזה קרה. אם בחורף, נצלם בחורף, אם בקיץ אז בקיץ. זה מקשה אבל אנחנו רוצים להעביר את הזמן מבחינת מזג האוויר והנופים. רק כשאין לנו ברירה, במקרים של עדים בארץ שהם כבר מאוד חולים ואי אפשר להוציא אותם לחו"ל, אנחנו מצלמים באולפן סאונד כנותני עדות."

פרויקט בסדר גודל כזה ניתן להשוות רק לסרטו של קלוד לנצמן, שואה, שצולם במשך 11 שנה ותיעד את שואת יהודי אירופה. מה הכוונות שלכם להמשך?

"הסרט צולם כחלק מסדרה של 7 סרטים. לנצמן עצר בגבול הסובייטי. אנחנו המשכנו הלאה. התחלנו לפני שנתיים. הפרק הראשון על בלארוס גמור. משם החלה הפלישה הגרמנית לגוש הסובייטי. הפרק הראשון מתייחס לתקופת החורף. הפרק הבא מתמקד בקיץ ובמרד. בפרק הזה אין התייחסות למחטרות ולמרד. זה נושא שבלט מאוד בבלארוס. שם זה היה חזק. אנחנו ממשיכים לצלם באוקראינה, רוסיה, ליטא. היינו כבר בכמה מסעות צילומים אבל יש לנו לפחות עוד שנה וחצי של צילומים לפנינו. אנחנו מצלמים ועורכים במקביל. זה פרויקט של כמה שנים. עם חשיבות היסטורית עצומה כי לא נעשה סרט רציני ובוודאי שלא סדרה רצינית על הנושא."

ליד הבור נפל האסימון

בוריס מפציר, במאי הסרט והרוח החיה שמאחוריו, הוא איש רב פעלים. מאחוריו מאות סרטים תיעודיים ובעברו היה ראש הסוכנות היהודית ברוסיה, בלארוס והמדינות הבלטיות, מנכ"ל משרד הקליטה, מנהל האגף לתרבות ואמנות במשרד החינוך והתרבות ועוד. הוא בעצמו היה אסיר ציון בלטיביה וישב בכלא שנה.

איך בכלל הגעת לפרויקט הזה?

"בוריס הוא חבר. עבדנו יחד על כמה סרטים לפני. הכרתי אותו כשהיה מנכ"ל שירות הסרטים הישראלי. כשהוא התחיל את הפרויקט זה היה סוג של חלום שאף אחד לא האמין בו ולא רצה לגעת בו. הוא שיתף שני אנשים. את המפיק, צביקה שפי ואותי, הוא שיתף אותנו בחלום שלו. התחלנו שלושתנו בהתנדבות כי זה עניין אותנו והאמנו בו. החלטנו לנסוע לשבוע צילומים בבלארוס, להביא חומר ולערוך אותו כדי שיהיה קל יותר לשכנע קרנות וגופים עם חומר מצולם מאשר עם דפים."

הבמאי בוריס מפציר. בלעדיו זה לא היה קורה

בוריס הוציא מכספו לצילומים בשבוע הראשון וחזרנו עם חומרים מאוד חזקים. התחלנו להראות את זה והכל התחיל להתגלגל. בגלל שהפרויקט הזה כל כך גדול כל הזמן צריך יותר ויותר כסף. לא פתרנו עדיין את כל הבעיות הכלכליות, אבל אנחנו משיגים בכל פעם כספים לעוד שנה, לעוד מסע צילומים ולעוד עריכה. בסוף נצליח להשיג הכול."

בסרט יש רגע שבו אתה עובר מהצד של הצלם לצד שמספר על החוויה שלך. מה בדיוק קרה שם?

"באופן מפתיע ומזרר השבוע הראשון של הצילומים של הפרויקט בבלארוס היה בעיר שנקראת בוברויסק. זו עיר גדולה ומאוד יהודית. אחת המשפחות היהודיות הגדולות בה הייתה כצנלסון. גם ברל כצנלסון וחנה רובינא באו משם וגם סבא שלי. הוא עזב ב-1925 לפני המלחמה. כל שאר המשפחה נשארה ונעלמה. אני גדלתי בלי שהוא דיבר על זה בכלל. מבחינתי לא הייתה שואה במשפחה שלנו. רק בשלב יותר מאוחר כשהתחלתי להתעניין הבנתי שכל המשפחה נעלמה חוץ ממנו. הנה אני מגיע לצילומים במקום שבו הוא נולד ומצלם טקס שהם עורכים כל שנה לזכר יהודי בוברויסק בבור ביער ליד העיר. כמו שאני אומר בסרט, בזמן הצילומים אני עסוק בצילומים ולא בעניין האישי שלי, אבל לקראת סוף הטקס הרב אמר קדיש ואז נפל לי האסימון שרוב הסיכויים שהמשפחה שלי נמצאת בבור הזה. זה היה רגע מאוד מרגש. אחרי הטקס בוריס החליט שהוא מכניס אותי לתוך הסרט ואז צילם את הסצינה של השיחה."

הפרויקט הזה שינה אותך?

"בתור צלם קולנוע יצא ככה שעשיתי המון פרויקטים של שואה. בין היתר כל הסרטים של יד ושם החדש, הסרט ממוזיאון השואה החדש באושוויץ ועוד לטלוויזיה, אז זה נושא שאני חי אותו לאורך שנים. הפרויקט הזה שונה. הוא מביא אותי מבחינה אישית למקומות שהמשפחות שלי היו. לא רק הסבא מבוברויסק, אלא גם הסבא מקייב, אוקראינה. אני מגלה את העולם של המשפחות שלי משני הצדדים, גם של אבא שלי וגם של אימא שלי, אבל מעבר לעניין האישי, אני חושב שהדבר הכי חזק זה שהפרויקט הזה גורם לי להבין כמה התרבות היהודית הייתה חזקה וגדולה בכל הארצות האלה. כמעט בכל עירה ועיר היו קהילות גדולות של יהודים, בתי כנסת, בתי מדרש, ישיבות, אתה מרגיש שלמרות שהיום נשארו מעט מאוד יהודים ובחלק מהמקומות האלה אין בכלל, מרגישים את הנוכחות היהודית. אני כאילו מגלה את מקורות התרבות שלי. לא רק מהצד הדתי אלא גם מהצד של היהודים המשכילים. היו דתיים והיו משכילים שעזבו את הדת והלכו לכיוון החילונית. אתה מגלה את כל מרכזי התרבות של החילונים באודסה, במינסק, משני הצדדים. גם העולם הדתי החרדי וגם העולם ההשכלתי של התרבות היהודית. אתה מבין את גודל האסון שקרה שם ואת השיטתיות של הגרמנים שבכל מקום שאליו נכנסו דאגו לחסל את הקהילות האלה. כמה שיותר מהר."

"כל ברה"מ מלאה בורות שאליהם הביאו מאסות של יהודים וירו בהם ישר לתוך הבורות"

הסרט מציג עדים רבים שחלקם הגדול אינם יהודים. באופן מפתיע נראה שב"שומרי הזיכרון" מוצגים העדים כמי שחיו ביחסי שכנות טובה ובידידות עם יהודי המקום.

"אי אפשר לדבר על האוכלוסיה המקומית כמקשה אחת. הופתעתי שבבלארוס היחס של האוכלוסיה המקומית ליהודים היה טוב. בעצם בחלק גדול מהמקומות הזיכרון נשמר דווקא על ידי לא יהודים. כמו הטקס של מכבי האש בצ'רבין. הם לא יהודים. הבחור במיר הוא לא יהודי. יש רצון עז של המקומיים לשמור על הזיכרון של היהודים. זה נובע מזה שבבלארוס, בניגוד למדינות כמו אוקראינה, ליטא ופולין, למרות שגם שם היו חסידי אומות עולם, בבלארוס היו יחסים טובים באופן יוצא דופן לפני המלחמה. העדים אומרים את זה וזוכרים את השמות של היהודים, הם זוכרים את התזמורת וחשוב להם להנציח את מה שהיה. בפרק הבא ברוסיה היינו בלובביצ', איפה שנוסדה חסידות חבד. האתר שנבנה ליד הבור נבנה על ידי פרוטסטנטים רוסים ולא על ידי יהודים. הוא נבנה לפני כמה שנים כשהמצפון שלהם העיק עליהם והם הרגישו צורך לכפר על האסון הזה. הם התייעצו עם היסטוריון שהציע להם לבנות את האנדרטה בלובביצ'. שם בנו את האתר."

"לקראת סוף הטקס הרב אמר קדיש ואז נפל לי האסימון שרוב הסיכויים שהמשפחה שלי נמצאת בבור הזה"

הופתעת לגלות יחס חם ליהודים?

"נתקלתי בהרבה מאוד חסידי אומות העולם. כאלה שקיבלו אישור מיד ושם. גיליתי שיש המון. זה לא כל כך ברור מאליו כי כשהגרמנים נכנסו לכפר, אם גילו משהו שהסתיר יהודים חסלו את כל משפחתו במקום. זה דרש הרבה אומץ. לצד זה אתה מגלה גם שיתופי פעולה. בעיקר בחבל טרנסניסטריה. זה חבל ארץ באוקראינה על גבול פולין. שם המקומיים התעללו ביהודים יותר מהנאצים עצמם. בלארוס שונה באופי. היא שונה מאוקראינה ומרוסיה. היום בלארוס נשארה המדינה הקומוניסטית היחידה בגוש הסובייטי. לא יודע להסביר את זה, אבל אני יכול להצביע על עובדות שההתנגדות לצבא הגרמני בכל אירופה הייתה הכי חזקה בבלארוס וזו הסיבה שהגרמנים הענישו אותם הכי קשה. לא רק את היהודים גם את תושבים הלא יהודים. היא ידועה בכינוי ארץ הכפרים השרופים. הם היו נכנסים לכפר ושרפים אותו על תושביו בגלל יהודים או קומוניזם, יש אתר שעיצב ארכיטקט יהודי. הוא שונה מכל אתרי הזיכרון שאני מכיר שמבוסס על כפר שרוף אחד שנקרא חטאין. המצבות הן ארובות הבתים שנשארו אחרי השריפה. שטח עצום מלא ארובות כשבקצה כל ארובה שמו פעמון שבצורה אוטומטית מצלצל כל כמה דקות ושמות כל הכפרים שנשרפו בבלארוס מופיעים בו. יש שם סצינה שהוא עושה כבוד לנרצחים ליד אש התמיד."

הכל בזכות בוריס

הפרויקט הזה לא היה קם אלמלא הבמאי אומר כצנלסון. "הכול קם ונופל על בוריס. זה בנאדם אחד, לא תמיד הכי בריא בעולם, שלפעמים אני לא מאמין מאיפה הכוחות שלו לעמוד שבוע בשלג ולעבוד. הוא עובד 24 שעות, לא כמונו. כשהוא חוזר למלון הוא מרים טלפונים ומתכנן את המשך הצילומים. גם בארץ הוא כל הזמן בפגישות וניסיונות להשיג כספים ועריכה. זה פרויקט חיים שקם ונופל עליו, אבל זה גם נותן לו אנרגיות וכוחות מדהימים. הוא הגיע לזה ממקום של יועץ מוזיאון יד ושם שהתעסק בין השאר בתיעוד השמות של היהודים שנרצחו בשואת ברית המועצות מ-2006 עד 2012. בסוף התקופה הזו הוא עשה סרט על פרויקט איסוף השמות של יד ושם ששודר בערוץ 2 ואז הבין שהוא צריך לעשות סרט יותר עמוק ומשמעותי על מה שקרה שם, ובעצם מרגע שהפסיק לעבוד שם התחיל לגלגל את הרעיון של הפרויקט הזה. התחלנו בלי כסף. זה היה הימור גדול אבל הוכיח את עצמו כי הפרק הראשון התקבל בצורה מאוד חזקה. הייתה הקרנת בכורה בפסטיבל הסרטים בחיפה. מאוד מרשימה. אנשים יצאו עם תחושות של סרט נורא קשה ומצד שני לא יכלו להפסיק לצפות בו. אחר כך ביום השואה הבינלאומי הוא הוקרן בבתי קולנוע בארץ ושוב היו תגובות מאוד חזקות שגרמו לנו להבין עד כמה זה חשוב ושצריך להמשיך."

"ההתנגדות לצבא הגרמני בכל אירופה הייתה הכי חזקה בבלארוס וזו הסיבה שהגרמנים הענישו אותם הכי קשה"

מאיפה המימון לסרטים?

"אנחנו נעזרים במפעל הפיס, קרן ג'נסיס, הקרן לתביעות, ערוץ 8, יד ושם ולפרקים על בלארוס היה גם שותף בלארוסי, נון טופ מדיה. חשוב לציין שאין לפרויקט הזה שום כוונות רווח מלבד העבודה שלנו, אבל כל החומרים יועברו לארכיונים לשימוש הציבור. פתחנו אתר שבו אפשר גם לתרום כסף והרבה אנשים תורמים, גם אם זה סכומים קטנים. כל מי שתורם נרשם ומקבל משהו. יש תהליך שמערב את הציבור בפרויקט."

"נתקלתי בהרבה מאוד חסידי אומות העולם. זה דרש אומץ"

במה הפרויקט הזה שונה מפרויקטים אחרים שעשית בעבר?

"זה פרויקט חיים. אני ממש מרגיש כך. הוא בא לי בזמן טוב כשאני כבר בשל לעשות כזה דבר. צריך הרבה סבלנות וכוחות. זה נושא קשה ושומעים דברים לא קלים וגם הצילומים עצמם קשים. אם הייתי נופל על זה לפני עשרים שנה לא בטוח שהייתי יכול לעשות את זה כל כך לעומק וברצינות כמו עכשיו כשאני כבר הרבה יותר בשל לזה. הצילומים באמת לא קלים כי אנחנו מצלמים הרבה שעות. מאור ראשון של זריחה ועד לאור אחרון של שקיעה, שלג, קור, גם לאנשים שאנחנו מצלמים לא קל. לפעמים אנחנו מגיעים לאזורים שהדרכים לא ניתנות למעבר כמו באוקראינה למשל. אנחנו מנסים לצלם כמה שיותר בכמה שפחות זמן. אין לנו זמן בלתי מוגבל. אנחנו צריכים למהר. ללנצמן היה יותר כסף ויותר זמן. אנחנו מאוד מעריכים את הפרויקט שלו. אין פה תחרות."

"הדבר הכי חזק זה שהפרויקט הזה גורם לי להבין הוא עד כמה התרבות היהודית הייתה חזקה וגדולה בכל הארצות האלה"

תצליחו לסקר את הכל?

"הנושא הזה הוא כל כך גדול, הפרויקט הזה קורה בכל כך הרבה ארצות כשבכל מדינה קרו כל כך הרבה דברים, אין שום דרך לסקר את כל מה שקרה ליהודים בכל מדינה. חשוב לנו להתמקד בדברים שלא סופרו בכל מדינה ומדינה, חשוב לנו לסקר את המקומות שיש ניצולים ועדים ומי שעוד יכול לדבר, מקומות שנראים לנו חשובים ושהסיפור שלהם לא ידוע. אני חושב שהסדרה הזו תתן למי שרוצה בסיס וגירוי להתעמק בנושא הזה כי יש חומר כתוב. כסדרה קולנועית שלא יכולה להציג את הכול זה בסיס טוב להבין קודם כל מה שקרה וגירוי להתעמקות יתר למי שרוצה."

הסרט "שומרי הזיכרון" יוקרן בהקרנת בכורה טלוויזיונית ב-15 באפריל בערוץ 8 בשעה 21:25. במודיעין תתקיים גם ב-4.5 הקרנה מיוחדת באולם "עינן", קניון עזריאלי